

Juridiskt kön och medicinsk könskorrigering

*Betänkande av Utredningen om åldersgränsen för
fastställelse av ändrad könstillhörighet*

Stockholm 2014

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2014:91

Sammanfattning

Uppdraget

Utredningens uppdrag är att utreda om åldersgränsen för fastställelse av ändrad könstillhörighet bör ändras. Motivet till detta är att transsexualism i många fall, inte minst bland unga innebär ett psykiskt lidande för personen i fråga på grund av problem som möter i vardagen.

Den 1 juli 2013 avskaffades kravet på sterilisering i lagen (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall, förkortad könstillhörighetslagen. Detta innebär att det inte längre finns något krav på medicinskt ingrepp för fastställelse av ändrad könstillhörighet. En konsekvens av det avskaffade steriliseringskravet är att en ändring av en persons könstillhörighet uppfattas som en process som består av två delar. Den ena delen innefattar den administrativa proceduren för det juridiska fastställandet av ändringen, dvs. en ändring av en persons juridiska kön i folkbokföringen. Den andra delen innefattar den könskorrigeringande vården och behandlingen som, med undantag för vissa specifika ingrepp som regleras i könstillhörighetslagen, regleras i hälso- och sjukvårdslagen. Den administrativa ändringen, dvs. ändringen av en persons juridiska kön, är enligt direktivet i fokus för utredningsuppdraget.

Utredningens tolkning är att avskaffandet av steriliseringskravet har varit basen för direktivet att utreda åldersgränsen för fastställelse av ändrad könstillhörighet. Utredningen anser därför att det ligger inom ramen för uppdraget att lämna förslag som tar fasta på särskiljandet mellan den juridiska delen och den medicinska delen i processen att ändra könstillhörighet. Då den medicinska delen är av mycket stor betydelse för transsexuella har dessa delar inte kunnat lämnas utan överväganden och förslag, trots att den

juridiska ändringen är i fokus för utredningsuppdraget. I detta betänkande behandlas frågor om

- förutsättningarna för ändring av juridiskt kön i folkbokföringen,
- förutsättningarna för tillstånd till vissa kirurgiska ingrepp, som är ett led i den könskorrigeringens vården och behandlingen av transsexuella och,
- förutsättningarna för barn och unga att få tillstånd en ändring av det juridiska könet eller få tillstånd till vissa kirurgiska ingrepp, som är ett led i den könskorrigeringens vården och behandlingen av transsexuella.

I arbetet med att föreslå åldersgränser för möjligheten att ändra könstillhörighet ska utredningen kartlägga och analysera konsekvenserna av den nuvarande åldersgränsen på 18 år för barnet självt, för vårdnadshavaren och för förutsättningarna att säkerställa hög kvalitet och tillförlitlighet i de utredningar som ligger till grund för beslut. Mänskliga fri- och rättigheter och särskilt de rättigheter som barn tillerkänns i barnkonventionen ska beaktas. Särskilt viktiga är artiklarna 3 och 12 i barnkonventionen, som anger att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barnet och att varje barn har rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör barnet. Barnets åsikt ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

Förslag till en ny lag om ändring av juridisk kön

En ändring av en persons juridiska kön är en förutsättning för att vederbörande ska få tillgång till officiella handlingar såsom pass eller andra identitetshandlingar, som speglar den egenidentifierade könsidentiteten. Att leva med ett juridiskt kön som inte speglar den egenidentifierade könsidentiteten ger upphov till många olika problem. I Sverige behöver man visa legitimation eller ange sitt personnummer för de mest vardagliga saker, för att kunna köpa tågbiljett, hyra film eller gå till läkaren. För transpersoner som lever i sin egenidentifierade könsidentitet, utan motsvarande identitetshandlingar, uppkommer i många fall problem när de måste legitimeras sig med ett kvinnligt eller manligt personnummer eller namn

som inte stämmer överens med den egna könsidentiteten. Det finns bland annat risk för att personen blir ifrågasatt eller bemött på ett kränkande sätt. Vardagen för transpersoner är kantad av situationer där vederbörande riskerar att inte kunna styrka sin identitet.

En ändring av en persons juridiska kön i folkbokföringen innebär i själva verket en personnummerändring. Med ett nytt personnummer är det möjligt för personen i fråga att skaffa exempelvis nya identitetshandlingar. Detta möjliggör i sin tur att personen kan uppvisa identitetshandlingar som stämmer överens med vederbörandes könsidentitet, vilket är av betydelse dels för personens hälsa och välmående, dels för personens möjligheter att delta i samhällslivet.

Levnadsförhållandena för gruppen transpersoner aktualiserar skydd för mänskliga rättigheter och skydd mot diskriminering. Frågan om ändring av en persons juridiska kön uppmärksammas på den internationella arenan, där mänskliga rättigheter och diskriminering står i fokus. Utredningens bedömning är att respekten för den enskildes privatliv och rätten till självbestämmande och integritet innebär, att det ska stå individen fritt att ändra det kön som har registrerats i folkbokföringen. Processen att ändra juridisk kön ska vara snabb, enkel och transparent. Vidare är det viktigt att de lagar som reglerar den juridiska ändringen inte uppställer några direkta eller indirekta krav på medicinsk vård och behandling för att den enskilde ska få till stånd en ändring av det juridiska könet. Ingen ska tvingas genomgå någon form av medicinsk eller psykologisk behandling, process eller prövning på grund av könsidentitet.

Utredningens kartläggning och analys av könstillhörighetslagen visar hur den juridiska delen och den medicinska delen i processen att ändra juridiskt kön fortsatt är tätt sammankopplade, trots att steriliseringskravet för ändrad könstillhörighet har avskaffats. En medicinsk utredning ligger till grund för bedömningen av om förutsättningarna för ändrad könstillhörighet enligt 1 § könstillhörighetslagen är uppfyllda. Att den enskilde har kontakt med hälso- och sjukvården är av avgörande betydelse för att personen ska få till stånd en ändring av sin könstillhörighet. Kraven i könstillhörighetslagen är enligt utredningen i realiteten medicinskt inriktade och avser bland annat att säkerställa att en person fattar ett väl genomtänkt beslut vad gäller irreversibla kirurgiska ingrepp. Vidare är ett

beslut om ändrad könstillhörighet en förutsättning för att den enskilde ska erhålla tillstånd till vissa kirurgiska ingrepp, nämligen ingrepp i könsorganen eller avlägsnande av könskörtlarna. Utredningens sammantagna bedömning är att könstillhörighetslagen syftar till att skydda personer från att fatta felaktiga beslut avseende kommande könskorrigeringar operationer och således förhindra felaktig vård och behandling inom hälso- och sjukvården. Lagen bör därför ses som ett led i ett medicinskt beslutsfattande och kan liknas med andra speciallagstiftningar på hälso- och sjukvårdens område. I förhållande till mänskliga rättigheter och skydd mot diskriminering är utredningens bedömning att den nuvarande könstillhörighetslagen inte är förenlig med respekten för den enskildes privatliv och rätten till självbestämmande och integritet. Lagen innebär att det inte står den enskilde fritt att ändra det kön som har registrerats i folkbokföringen. De krav som ställs för att en ändring ska komma till stånd innebär att processen att ändra könstillhörighet är långt från enkel, snabb och transparent. Anmärkningsvärt utifrån ett perspektiv om mänskliga rättigheter är som framhållits att lagen kan ses som ett led i medicinskt beslutsfattande. För ändrad könstillhörighet tvingas den enskilde till kontakt med hälso- och sjukvården.

Utredningens bedömning är att mänskliga rättigheter och Europakonventionen medför att det ska stå den som önskar fritt att ändra det juridiska kön som framgår av folkbokföringen. Ändringen av det juridiska könet ska erkännas fullt ut och processen att ändra juridiskt kön ska vara enkel, snabb och transparent. Vidare ska det inte uppställas några direkta eller indirekta krav på medicinsk utredning eller vård och behandling för att en person ska få till stånd en ändring av det kön som har registrerats i folkbokföringen. Utredningens förslag är att könstillhörighetslagen upphävs och ersätts av två nya lagar, en lag om ändring av juridiskt kön och en lag om tillståndsprövning av ingrepp i könsorganen och avlägsnande av könskörtlarna. Lagen om ändring av juridiskt kön ska reglera förutsättningarna för en ändring av en persons juridiska kön i folkbokföringen, som innebär att en person tilldelas ett nytt personnummer. Utgångspunkten är att den som önskar ska ha möjlighet att ändra sitt juridiska kön.

Barn och ungas möjligheter att ändra juridisk kön

Könstillhörighetslagen innebär att fastställelse av ändrad könstillhörighet inte kan komma i fråga före 18 års ålder. Utredningens bedömning är att barn och unga inte kan ställas utan möjligheter till ändring av juridiskt kön enbart på den grunden att de är barn. Ett barnperspektiv, med utgångspunkt i barnets bästa, mänskliga rättigheter och principen om icke diskriminering innebär att ungas behov av att i förekommande fall kunna ändra juridisk kön måste erkännas. Frågan om barn och ungas möjligheter till ändring av juridiskt kön förutsätter emellertid särskilda bedömningar. Förutsättningarna för barn och unga att ändra juridiskt kön måste analyseras och utformas med beaktande av mänskliga rättigheter, barnkonventionen och vårdnadshavarens rättigheter och skyldigheter.

För att kunna avgöra om unga vid en viss ålder själv ska ha rätt att ansöka om ändring av juridisk kön måste mognadsgraden vid en tilltänkt ålder ställas i relation till svårighetsgraden och betydelsen av det beslut som ska fattas. Om unga vid en viss ålder kan anses mogna nog att tillgodogöra sig information och överblicka konsekvenserna av ett beslut om ändring av juridiskt kön kan bestämmanderätten tillkomma den unge själv. Utredningens förslag till en ny lag om ändring av juridiskt kön innebär ett tydligt särskiljande mellan den juridiska och den medicinska delen i processen att ändra könstillhörighet. Ett beslut om ändring av juridiskt kön är ett rent administrativt beslut avseende folkbokföringen och närmare bestämt personens personnummer. Ändringen har ingen koppling eller samband med irreversibel könskorrigering vård och behandling inom ramen för hälso- och sjukvården. Utredningens bedömning är därför att svårighetsgraden av det beslut som fattas avseende en persons juridiska kön rättsligt och formellt sett är låg, eftersom det enbart innebär en personnummerändring. Svårighetsgraden får i stället anses ligga i att den unge aktivt väljer att gå emot de normer och föreställningar som råder i ett heteronormativt samhälle. När det gäller betydelsen av ett beslut om ändring av juridiskt kön gör utredningen bedömningen att denna måste bedömas ur ett rättsligt och ett mänskligt perspektiv. Utredningens bedömning är att den rättsliga betydelsen av ett beslut om ändring av juridiskt kön inte är en ny fråga, eftersom det finns möjligheter till ändrad könstillhörighet enligt den nuvarande könstillhörighetslagen. Even-

tuella svårigheter som uppkommer efter en ändring av juridiskt kön, exempelvis vid tillämpning av lagstiftning, får lösas på samma sätt som när det gäller vuxna. Möjligheten för barn och unga att ändra juridiskt kön innebär att unga kan få tillgång till officiella dokument som speglar den egenidentifierade könsidentiteten, vilket i vissa fall är i enlighet med barnets bästa. Det är en åtgärd som skulle förenkla för unga transpersoner att röra sig i det offentliga rummet samtidigt som det kan bidra till ökad livskvalitet för gruppen, inte minst för att den unge erhåller en bekräftelse eller ett rättsligt erkännande av den egenidentifierade könsidentiteten. En möjlighet att ändra juridiskt kön kan enligt utredningen anses ha stor betydelse ur ett mänskligt perspektiv.

Utredningens bedömning är att unga som har fyllt 15 år själva ska kunna ansöka om ändring av juridiskt kön. De anses ha uppnått en sådan ålder och mognad att vederbörande själv, och oberoende av vårdnadshavarens samtycke, kan ansöka om ändring av juridiskt kön i folkbokföringen. Detta innebär en inskränkning i vårdnadshavarens rätt att bestämma i den unges personliga angelägenheter. Utredningens bedömning är att det är viktigt att föräldraperspektivet får stå tillbaka i frågor om den unges könsidentitet, med hänsyn till barnets bästa.

När det gäller barn och unga som har fyllt 12 år men inte 15 år föreslår utredningen att den unge, tillsammans med vårdnadshavaren, ska kunna ansöka om ändring av juridiskt kön. En ändring av den unges juridiska kön förutsätter i dessa fall både den unges och vårdnadshavarens samtycke. När den unge har två vårdnadshavare är utgångspunkten att båda måste samtycka till en ändring av det juridiska könet. För att oenigheter vårdnadshavare emellan inte ska drabba den unge som har ett tydligt behov av att ändra sitt juridiska kön föreslås ett tillägg i föräldrabalken. Detta förslag till tillägg syftar till att göra det möjligt för socialnämnden att besluta att en ändring får ske utan den andra vårdnadshavarens samtycke, om det krävs med hänsyn till barnets bästa.

Vidare föreslås en särskild bestämmelse i lagen om ändring av juridiskt kön för barn och unga under 12 år med medfödd avvikelse i könsutvecklingen. En förutsättning för ändring i dessa fall är, mot bakgrund av barnets ringa ålder, att det till ansökan bifogas ett läkarintyg som visar att en ändring är i enlighet med utvecklingen

av barnets könsidentitet och i enlighet med barnets vilja, med beaktande av barnets ålder och mognad.

Förslag till en ny lag om tillståndsprövning av ingrepp av könsorganen och avlägsnande av könskörtlarna

En del av processen att ändra könstillhörighet är, som beskrivits tidigare, den medicinska vården och behandlingen av transsexuella eller personer med könsdysfori. Utredningen har, som också beskrivits tidigare, gjort bedömningen att könstillhörighetslagen ska avskaffas och ersättas av två nya lagar, bland annat en lag om tillståndsprövning av vissa ingrepp i könsorganen och avlägsnande av könskörtlarna. Förslaget till en ny lag om tillståndsprövning innebär att de ingrepp som förutsätter tillstånd enligt den nuvarande könstillhörighetslagen fortsatt ska provas hos Socialstyrelsen. Motivet till att införa en särskild lag vad gäller dessa ingrepp är bland annat att ingrepp i könsorganen och avlägsnande av könskörtlarna är av mycket speciell karaktär och att det rör sig om irreversibla ingrepp. Det är därför mycket viktigt att den kvalitetsgranskning som Socialstyrelsen tillståndsgivning innebär finns kvar. Den föreslagna lagen ska betraktas som en speciallagstiftning inom hälso- och sjukvårdens område.

Ungas möjligheter att erhålla tillstånd till operation av könsorganen eller avlägsnande av könskörtlarna

En konsekvens av åldersgränsen i könstillhörighetslagen är att unga transsexuella inte får tillgång till samma hälso- och sjukvård som vuxna. Åldersgränsen är ensamt avgörande för frågan om de aktuella kirurgiska ingreppen och det spelar ingen roll om den unge, vårdnadshavaren och det medicinska teamet är överens om att ett ingrepp är i enlighet med barnets bästa. Särskilt viktigt att uppmärksamma i detta sammanhang är att det förekommer att unga transsexuella tar sitt eget liv i väntan på kirurgiska ingrepp. Med detta inte sagt att den rätta vården för barn och unga i alla fall är ingrepp i könsorganen eller avlägsnande av könskörtlarna. Utredningens bedömning är att barn och ungas behov av kirurgiska

ingrepp i vissa fall måste erkännas och att det bör finnas en möjlighet för unga att erhålla tillstånd till de aktuella ingreppen.

Utredningen föreslår att ett krav för att en ung person ska ges tillstånd till ingrepp i könsorganen eller avlägsnande av könskörtlarna är att vederbörande har fyllt 15 år. Att den unge har fyllt 15 år är emellertid inte detsamma som att tillstånd kommer att beviljas av Socialstyrelsen. Andra förutsättningar för tillstånd är att det är förenligt med vetenskap och beprövad erfarenhet, att vårdnadshavaren samtycker och att den unge har tillräcklig mognad att själv samtycka till ingreppet. Kravet på att den unge ska ha nått tillräcklig mognad att själv samtycka till ingreppet ska enligt utredningens bedömning väga tyngre än åldersgränsen i förekommande fall. I sådana fall där den unge har fyllt 15 år men inte anses ha tillräcklig ålder och mognad att själv samtycka till ingreppet ska tillstånd inte ges. Kravet på tillräcklig mognad kompletterar således åldersgränsen och innebär att det finns utrymme att neka tillstånd i sådana fall där ålderskravet är uppnått men inte mognadskravet.

Om den unge har två vårdnadshavare måste båda samtycka till det aktuella ingreppet. För att oenigheter vårdnadshavare emellan inte ska drabba den unge, som har ett tydligt behov av ingreppet, föreslås ett tillägg i föräldrabalken. Detta förslag till tillägg syftar till att göra det möjligt för socialnämnden att beslut att tillstånd får ges utan den andra vårdnadshavarens samtycke, om det krävs med hänsyn till barnets bästa.